

Nagy Péter Tibor

ELTE Társadalomtudományi Kar, Wesley János Lelkészképző Főiskola

Vallásváltoztatás és szociológia

A legtöbb vallás azt tanítja, hogy a hitigazság intellektuális (argumentatív) úton vagy megvilágosodás, transzcendentális tapasztalat útján bárki számára felismerhető – s e felismert igazság alapján lesz azután valaki a vallás követője.¹

A lelkiismereti és vallásszabadság jogtudományi és filozófiai megközelítésben is a szabad választás lehetőségét hangsúlyozza (Adám, 1994; Buda, 2001; Máté-Tóth, 2011; Schweitzer, 2016).

A vallások, a tudományok és a vallásváltoztatás

Történelmi, illetve történetiszociológiai – de szociálpszichológiai elemzésekkel is alátámasztható – megközelítés szerint viszont az embereket általában gyerekkortól körülveszi egy környezet, melynek szokásrendje – s a szokásrend követése – lényegében nem az igaz/hamis dichotómia vizsgálatán alapul, hanem mintakövetésen (Bruce, 1995; Davie, 2010; Földvári és Rosta, 1998; Hamilton, 1998; Hegedűs, 1998; Horváth, 1990; Horváth, 1995; Kamarás, 2009; Stark és Bainbridge, 1996; Szántó, 1998; Tomka, 2011; Török, 1997). De úgy is fogalmazhatunk, hogy amiképpen az élet bármely vonatkozásában különféle hálózatokhoz és csoportokhoz kötődik az egyén – úgy felekezethez is kötődik, hiszen ahogy bármely hálózat s bármely csoport: ez is erőforrás, ez is társadalmi integrációt jelent.

Mindazonáltal az egyes történelmi időszakokban és az egyes rétegekben az emberek kisebb-nagyobb hányada ettől a történelmileg adott, „doxikus” (indoklást nem igénylő, megkérdőjelezhetetlen) felekezeti hovatartozástól eltérő felekezethez sorolható vagy valamely kívülről is megítélhető kritérium alapján, vagy nyilatkozata, önbesorolása szerint. A „felekezettagság” súlya – egyéni életen belüli jelentősége – egyes időszakokban, az egyes csoportokhoz tartozó egyének számára igen eltérő lehet.

Súlyt adhat a felekezetválasztásnak – vagy a felekezetválasztás elkerülésének, a felekezetenkívülség kinyilvánításának, felekezettől távolságot tartó magatartásnak – ha az nyilvánvalóan a szorosán vett „vallási életen kívüli” csoportdefinícióként is szolgál. Például megjelenít *regionális* identitásformát (mint a kálvinizmus a Tiszántúlon) vagy *nemzeti* konnotációt (mint a katolicizmus lengyel vagy ír esetben), az *államvalláshoz* tartozás előnyeit nyújthatja (mint szinte bármely nagyobb vallás bizonyos időszakokban, napjainkban leginkább megragadhatóan a szunnita mióvt Szaúd-Arábiában, a görögkeletiség Görögországban), a túlvilági üdvönt evilágivá konvertáló közösség választását dokumentálja (mint az illegális kommunista mozgalomban). A felekezeti hovatartozás egyetlen uralkodó eliten, akár egyetlen párton belüli *csoportdefiníció* eszközévé válva *divattá* is válhat – például a katolicizmus a Demokrata Párt elitjében a Kennedy gyilkosság után.

¹ A szöveg sokban támaszkodik az „Igaz vallás” című konferencián 2017-ben elhangzott előadásomra: <http://wesley.hu/archive/cikk/igaz-vallas-cimmel-tudomanyos-szumposzcion-vallastudomanyi-intezetben>.

Meghatározott felekezetekhez tartozás vagy annak „választása” – üldöztetési okként is szolgálhatott – a modern világban ennek legnyilvánvalóbb esete a zsidó vallás – zsidó mivolt – vállalásának következményei a két háború között. Az utókor számára ugyan nyilvánvaló, hogy – Magyarországon a második zsidótörvénytől kezdve – a zsidó vallást elhagyók is ugyanakkora fenyegetéssel nézhetnek szembe, de ez a kortársak számára nem magától értetődő. Először is az intézményes antiszemitizmus majd két évtizedes magyar gyakorlata (a numerus clausus) alól mégiscsak mentesülni lehetett vallásváltoztatással, másfelől a zsidóság szekularizációs (azaz a vallási gyakorlattal felhagyó) megtagadása önmagában semmiképpen nem hozhatott az egyén számára befolyásos támogatókat, a katolikus vagy református keresztszülők, keresztlő papok stratégikus megválasztása viszont igen. Ezzel a kortársak tisztában is voltak: nem véletlen, hogy a zsidó vallású elleni rendeleteket, törvényeket követően azonnal megugrik a kikeresztelkedők száma (Karády, 1994). (Hozzájuk képest figyelemreméltó kisebbséget jelentenek a zsidóságba betérők. A szombatosok egy része ugyan már 1918 előtt izraelitának jegyeztette be magát, de a be nem jegyzetteknek Észak-Erdély átcsatolása után a Magyarországon bevett vallások közül kellett választaniuk – s bármilyen döbbenetes is, voltak, akik nem az unitáriust, hanem az izraelitát választották.) A Holokausztal persze össze nem vehető, -mérhető következményekkel – számos egyén vagy felekezeti csoport, kisegyház érhetett meg diszkriminációt pártállami, majd többpártrendszerű körülmények között, illetve a Nemzeti Együttműködés Rendszerének Magyarországon. Ergo ezeknek a felekezeteknek a menekülésszerű *elhagyása a legkézenfekvőbb irányba* természetes aktus.

Ugyanakkor épp az üldöztetés és a diszkrimináció a felekezettől – puha szekularizációval, tehát ellenséges érzések nélkül – távolodó emberek egy része szemében morálisan nyilvánvalóan felértékeli az adott felekezet megnevezését vagy újramegnevezését. S az is nyilvánvaló, hogy az adott felekezet intézményei és informális csoportjai által működtetett *szolidaritási* mechanizmusok nagyobb mértékben segítik a felekezetet felvállaló, mint az attól eltávolodott, azt „megtagadó” egyént. Így ha valamely felekezettagság a többségi társadalom vagy politika részéről diszkriminációnak van kitéve, akkor a diszkriminált felekezet „belső magjához” tartozni relatíve még előnyösebb is lehet, mint „külső” köréhez. A külső körhöz tartozó személy társadalmi értelemben „két szék közül a pad alá” eshet: sem az őt *nem eléggé sajátjának* tekintő felekezeti mikrotársadalomtól, sem az őt *másnak* tekintő többségtől (vagy többségre hivatkozó politikai intézményrendszertől) nem remélhet védelmet, támogatást.

A felekezeten *kívüliség*, a kilépés, a távolságtartás – mint választás – nyilvánvaló *politikai* előnyökkel bírhatott egyes demokráciák antiklerikális korszakaiban – például a századforduló Franciaországának apparátusában, illetve világnézeti igényekkel fellépő (hitlerista, sztálinista) diktatúrákban egyaránt. Az utóbbiaknál ezek az előnyök, illetve a felekezetmegtartásból eredő hátrányok nemcsak a *gyors* karrier segítségével/akadályozásában, de szinte minden kívánatosabb pozíció betöltésekor szerepet játszottak. De az is igaz, hogy amikor valamely politikai rendszer öndefiníciójában a felekezetenkívüliekkel, az ateistákkal szemben vívott szimbolikus vagy valós küzdelem kitüntetett szerepet kap – mint az 1919 és 1945 közötti, illetve a 2010 utáni Magyarországon –, a felekezetválasztás *ténye* maga társadalmi információval és politikai előnyökkel szolgálhat, a felekezetenkívüliség kijelentése vagy érzékeltetése pedig akkor is hátrányokat jelenthet, hogyha az állam vagy a kormány egyetlen *konkrét* felekezettel sincs összefonódva. (A kommunizmus az ötvenes évek Amerikájában is körülöngte a felekezetenkívüliséget választókat – anélkül, hogy az USA mint állam vagy az uralkodó elit, mint társadalmi képződmény *bármely* felekezettel össze lett volna fonódva.)

A felekezethez tartozás „nem világnézeti”, azaz az „igazság belátásától” független tolóerői között – *a nevezett általános társadalmi előnyökön túl – a konkrét felekezet által „működtetett” csoportszintű illetve egyéni előnyök és szolgáltatások is számbaveendők.*

Gyakorlatilag bármely rendszerben – még akkor is, ha semmilyen egyházi intézmény nem működik – létezik a gyülekezet, a hasonló felekezetű és ezt magukról számontartó *emberek közössége* mint pszichológiai támasz, mikroökonómiailag értelmezhető gazdasági, életszervezési támasz (kaláka, bébiszittelés, fuvarozás, mikroölcösnök stb.), komolyabb ügyekben kapcsolati tőke (Pusztai, 2009). A felekezeti *intézményrendszer* mint szociális, egészségügyi, oktatásügyi szolgáltató – fordított arányban azzal, ahogyan az állami intézményrendszer minősége, hozzáférhetősége megítéltetik – komoly motivációt jelent a felekezet – gyakorlati hasznot mérlegelő, s éppen ezért a hívők szemében sokszor erős fenntartásokkal fogadott – megnevezésére, éppúgy mint elfelejtett-elhalkult felekezeti identitások tényleges „felélesztésére”. (A rendszerváltás után láthatóvá váló egyházi egészségügyi és szociális rendszer közpénzből való finanszírozását nagyszámú rendekkel többen tartották fontosnak, mint például a felekezeti iskoláknál a közpénzből történő finanszírozását, ahogyan ezt 1991-es Oktatáskutató adatfelvételeink bizonyítják (Nagy, 1995).)

A politika, a makrotársadalom, sőt a társadalmi csoport specifikumaitól is független lehet az egyént a saját életút során valamely felekezet felé elmozdító esemény: más felekezetű, más világnézetű házaspár megjelenése, a család – eredetileg nem feltétlenül világnézeti okokból – meghatározó tagjának felekezetváltása. Ezek a változások megjelenhetnek intézményesült formában – mint például a reverzális – vagy intézményesültség nélkül – például költözés, válás, megözvegyülés kapcsán a gyerekeknél a korábbinál intenzívebben bekapcsolódó nagyszülők világnézeti-nevelő hatásának felértékelődése. (Az 1992-s TÁRKI mobilitásvizsgálat adataiból a nagyszülők világnézeti nevelő hatását a szülőktől függetlenül is megragadhatjuk (Társadalomkutatási, 1992). Csákó Mihály pedig egy olyan amerikai kutatásra hívta fel a figyelmemet, amely a nők nagyobb arányú munkába állásával kapcsolatban tapasztalta a nagymama visszatérését a családba, és ennek kapcsán a vallásosság növekedését a serdülők között (O’Byrne és mtsai, 2004).

A felekezetváltásnak, felekezetmegnevezésnek (különösen ha az amerikai vallás-szociológia gyakorlata szerint az „ateista” státuszt is felekezetnek tekintjük) tehát számos oka lehet, s ezen okoknak *csak egy része feltételezi az „igaznak tartást”, a világnézeti változást*. A magát a „vallási igazság” felől meghatározó közösségben az adott közösséghez csatlakozó személy minden módon azt fogja *mutatni*, hogy igaznak tartja az adott vallás tanítását – ez az asszimiláció parancsa. A csatlakozó személy tudata – a kognitív diszsonancia redukció törvénye értelmében – minden olyan intellektuális vagy kulturális impulzust nagyobb eséllyel alakít az adott felekezethez csatlakozást – akár utólag – önmaga számára megindokoló élménnyé. (Utóbbi persze azt is jelenti, hogy a vallás dimenzióit elválasztó – a transzcendentális tapasztalatot és közösséghez tartozás motivációját, valamint a hitre vonatkozó ismeret elválasztó –, világszerte domináns Stark-féle, Lenski-féle vallásszociológia, ami a vallásosságot önálló dimenzióként említi, s ennek során elválasztja a felekezettagságot és a transzcendentális élményt, némi továbbgondolásra is szorul (Stark, 1996).)

A dolgot tovább bonyolítja, hogy a teológus, vallástörténész, filozófus alkothat ugyan definíciókat arról, hogy melyek egy konkrét vallás hitigazságai, amelyek az adott vallást a többitől markánsan megkülönböztetik, de az erről való pusztán *ismeret* csak bizonyos iskolázottságon felül feltételezhető. A definícióval való „egyértetés” pedig ott sem. Tehát ha lehet is „*theológiai konszenzust*” teremteni akörül, hogy például a szepplőtelen fogantatás a katolicizmus hitigazsága, minthogy nagy számban vannak olyan katolikusnak – világnézeti kihívások ellenére is – megmaradó hívők, vagy a katolicizmust választó emberek, akik meg vannak győződve arról, hogy a katolicizmus tanításai igazak (vagy legalábbis igazabbak, mint más vallás tanítása), de konkrétan a szepplőtelen fogantatásban mégsem hisznek, a vallásszociológus mégsem tehet mást, mint őket is katolikusnak sorolja be. (Az „eredendő bűnben való hit” elutasítása és a „hívó ember vagyok”, „havi

templomjáró vagyok” öndefiníciónak együtt járása ugyan kisebbségi, de mégsem szórványos (Nagy, 2013.) Részletes – sok kérdésből álló – vallásszociológiai vizsgálatok vagy éppen mélyinterjúk, kisközösségek külső megfigyelése, résztvevő megfigyelése mutathatja meg mindennek rendkívüli variabilitását.

Kutatás

Ha *sok* vallásra vonatkozó kérdés van egy kérdőívben, akkor az nyilvánvalóan jobban, azaz differenciáltabban írja le a megkérdezettek tudatállapotát, felekezetekhez, hitigazságokhoz kötődő viszonyát, mint amikor kevés kérdés vonatkozik a vallásra, vallásszágra. (Ilyen sokkérdéses kutatás volt például – egyben nemzetközi összehasonlíthatóságot is biztosítva – az ISSP (<http://w.issp.org/menu-top/home/>.) De mégsem mondhatjuk, hogy a társadalom felekezetválasztását egyértelműen jobban leírják a vallásszociológiai felmérések, mint az olyan vegyes témájú felmérések, amelyekben vallásszociológiai kérdések is vannak. Alapvetően két okból. Egyrészt a megkérdezettek együttműködési hajlandósága szisztematikusan összefügg a felmérés tárgyával kapcsolatos kognitív illetve emocionális viszonyal. Könnyen belátható – de személyes kutatási tapasztalat is alátámasztja – hogy a kérdőívek kitöltéséhez szükséges 10–30 percet a véletlenszerűen kiválasztott interjúalanyok eltérő valószínűséggel szánják rá a válaszadásra a különböző témájú felméréseknél. Az „előre bejelentett” téma – legyen az akár mosóporhasználat, szexuális szokásrendszer vagy éppen a valláshoz való viszony – távol tarthatja azokat, akik nem feltétlenül utasítanak el a kérdezőbiztossal való együttműködést, de a konkrét témáról nem szívesen beszélgetnek, előre látják, hogy nem szívesen mondják el véleményüket, valamely lelki konstelláció miatt zavarja őket a téma stb. A vallás – és különösen a valláshoz való személyes viszony – Magyarországon, ahol az 1990-es rendszerváltást megelőző évtizedekben csökkenő mértékben, de igen tartósan, 1990 és különösen 2010 után pedig alkalmilag „politikai kódként” funkcionált – kifejezetten ilyen téma. (Ráadásul a 2001-es és 2011-es népszámlálás – melynek kommunikációja mindenkire eljutott – a felekezeti hovatartozás „szenzitivitásának” hangsúlyozásával fokozottan felhívta a figyelmet arra, hogy „ilyesmiről” nem feltétlenül kell adatot szolgáltatni.) A szociológiai felmérések során általános tapasztalat ugyanakkor, hogy ha egyszer vállalkozik az alany az interjúra, a vallással kapcsolatos kérdésekben nem nagyobb a válaszmegtagadás, mint a kérdések átlagában. (A népszámlálásnál – ahol a kérdőív egészére kötelező a válaszadás – ezzel szemben 2001 és 2011 között *növekvő* a nem válaszolás *kivételes* lehetőségével élő állampolgári magatartás.)

Tehát a kifejezetten vallásszociológiai jellegű kérdőív együtt nem működői némiképp jobban torzítják a mintát, mint a vegyes témájú kérdőívek együtt nem működői. Ráadásul – természetesen – vegyes vagy „másmilyen” témájú adatfelvétel igen sok van, míg kifejezetten vallásszociológiai a gazdagabb országokban is csak néhány áll rendelkezésre egy meghatározott periódusban. Ebből az következik, hogy míg a vallásszociológiai felmérésnél hinnünk kell abban, hogy a konkrét adatfelvétel során a konkrét közvélemény-kutató konkrét munkatársai nem követtek el valamiféle alapvető hibát, addig az általános felmérések *egymás kontrolljaként* is használhatók: azokat az összefüggéseket fogadhatjuk el valósnak, melyek többlől vagy valamennyiből kiderülnek.

Ha egyetlen felmérés van, akkor két csoport közötti matematikai értelemben *nem szignifikáns* különbségek *egyformán* jelenthetik azt, hogy *véletlenül* lett az egyik csoport vallásosabb, mint a másik, és azt, hogy az egyik csoport egy *kicsit* vallásosabb, mint a másik. Ha viszont *több felvétel* mutat arra, hogy *x* csoport nem szignifikáns mértékben kissé vallásosabb, mint *y* csoport, *akkor valószínű, hogy ténylegesen kis különbségről és nem véletlenszerű különbségről van szó*. Hiszen ha valóban véletlen lenne a különbség,

akkor egyforma esélye lenne annak, hogy A csoport kicsit vallásosabbnak látszik, mint B csoport, és annak, hogy B csoport kicsit vallásosabbnak látszik, mint A csoport. Hogy hússzor egymás után A csoport tűnjön vallásosabbnak, az éppolyan valószínűtlen, mint hogy hússzor egymás után piros számra essen a rulettgolyó. Tehát minél több egymástól független, azonos irányba mutató eredményünk van, annál valószínűbb, hogy ez nem véletlen. Azaz a nem szignifikáns méretű különbségek, irányukat tekintve „kvázi szignifikánsná” változnak.

Ne „bánkódjunk” tehát azon, hogy a legtöbb vallásra vonatkozó szociológiai kérdés nem speciális vallásszociológiai kérdőívek elemeként, hanem általános szociológiai kérdőívek elemeként hangzik el. A nem vallásszociológiai felmérések bázisán viszont kénytelenek vagyunk ismét csak azt mondani, hogy Magyarországon az emberek elsősoró többsége felekezeti „hovatartozását” (ahogyan az egy-egy kérdésemből álló felmérés nyomán számunkra látszik) nem választja, hanem a szülei döntéseként „elviseli”. Azaz sok évtizeddel azután, hogy szülei (vagy nagyszülei, környezete) úgy döntöttek, hogy valamely felekezet rítusa szerint az adott felekezet tagjaként bejegyzik, különösebb mérlegelés nélkül az adott felekezet tagjának mondja magát. *Minden felmérésemből látszik azonban*, hogy van, és szociológiailag le is írható egy markáns kisebbség, aki nem így jár el, hanem tudatosan máshova sorolja magát, mint ahova szülei vagy nagyszülei döntése alapján sorolódna. Gyakorlatilag négy ilyen csoport van: az egyik, amelyik a felmérésen más vallási közösséget nevez meg jelenlegi felekezetének, mint ahová bejegyezték, a másik, amelyikről megtudjuk, hogy noha bejegyezték, ma felekezetenkívülinek mondja magát, a harmadik, aki ellenkező irányban teszi meg ezt az utat, azaz nem jegyezték be sehová, de ma már valamely felekezet hívének mondja magát, a negyedik – nem egyértelműen felekezetváltó, de – valamiképpen „reflexív” csoport pedig az, amelyik visszatartja, hogy felekezetét megnevezzék. Ezek az emberek nem öröklék, hanem *választják* felekezeti hovatarozásukat, annak hiányát vagy az arról való nyilatkozat megtagadását.

Minden adatbázisunk igazolja, hogy a vallásváltók nemi, foglalkozási, iskolázottsági, területi, politikai összetétele különbözik a felekezeti hovatarozást elődeik döntésképpen elfogadó többségtől. Arra is kereshetjük a választ, hogyan alkothatjuk meg azt az ötödik csoportot, amelyik *tudatos* választás eredményeképpen a számára igaz vallás keresése eredményeképpen *maradt* meg ugyanabban a közösségben, amelybe szülei jegyezték be. E csoportot akkor találjuk meg, ha van olyan vallásosságra vonatkozó kérdés, mint például a Tárki háztartáspanelben, melynek négy válaszalternatívája: régebben nem volt vallásos, most igen / régebben sem, most sem vallásos / régebben vallásos volt most nem az / régebben is, most is vallásos. Értelemszerűen a bejegyzett vallásukban megmaradók akkor tekinthetők „tudatos felekezetválasztónak”, ha a „régebben nem, most igen” alternatívát választják.

Az általunk hozzáférhető adatbázisok kérdőívei elsősoró többségükben a felekezeti hovatarozásra kérdeztek rá, nem vizsgálva azt, hogy a jelenlegi felekezeti státuszt milyen módon – tehát beleszületéssel vagy „döntéssel” érte-e el a kérdezt.

A TÁRKI omnibusz felvételei (TARKI-50000, 2002) között néhány olyan is akad, ahol nem kérdeztek rá a felekezeti hovatarozásra – *csak a bejegyzettségre* – ezek statisztikai értelemben mégis használhatóak. Azaz, ha azt feltételezzük, hogy például a katolikusok iskolázottsági összetételének pontosan egyformának *kellene* lennie két egyhónapos különbséggel felvett kérdőívben, akkor az eredetileg bejegyzettekről informáló és az eredeti tartozásról informáló adatbázisban a kétféle értelemben vett katolikusok közötti iskolázottsági különbség éppen azt mutatná, milyen „hatással” van e tényező – valláselhagyás, vallásváltoztatás – az iskolázottságra. (Természetesen a „hatás” szó itt csak statisztikailag érthető, hiszen fogalmunk sincs arról, hogy a „vallásváltoztatás” az adott személy életében mikor következett be, tehát egyáltalán, formállogikailag lehet-e oksági összefüggésben az adott személy családi állapotában, politikai orientációjában, iskolai

végzettség szerzésében bekövetkezett változásokra – melyek ugye szintén valamely időponthoz köthetők. S természetesen, ha még tudnánk is – valamely életútinterjú segítségével – hogy mi mikor történt, akkor sem lehetnénk biztosak abban, hogy az élettörténet két különböző síkján (azaz a lelkiismereti történésekben és a karrierben vagy emberi kapcsolatokban) lezajlott változásoknak van-e egymáshoz konkrét közük.

Különös tekintettel arra, hogy a vallásváltoztatás – minden ismert külső körülmény ellenére – valamilyen mértékben mindenképpen saját *belső* történés eredménye, addig az egyén egyéb szociológiai attribútumai összefüggenek olyan körülményekkel, melyek egyszerűen semmilyen összefüggésben nem voltak az egyén belső történéseivel: akár mennyire szentséginek tartja valaki a házasság intézményét, előfordulhat vele, hogy házastársa beleszeret valaki másba, s ezért egyedül lépéssel elvált állapotba hozza, akár mennyire ragaszkodik szülőházájához, menekülésre kényszerülhet, akár milyen hűséges egy munkahelyhez, kirúghatják onnan stb.

Látszólag sokkal jobb a helyzetünk akkor, amikor a kérdőívben külön-külön megkérdezték, hogy milyen vallásba jegyezték be a kérdezettet eredetileg, s milyen vallási közösségbe tartozik most. Csakhogy az egymástól másodpercekre vagy legfeljebb percekre elhangzó két kérdés ráirányítja a kérdezett figyelmét arra, hogy *a kérdező szemében két különböző dologról* van szó. Mármost egy kevésbé iskolázott, illetve vallási/világnézeti ügyekkel „kevésbé foglalkozó” (ezek iránt közömbös) ember mást felel a felekezeti hovatartozást firtató kérdésre, hogyha felhívják a figyelmét, vagy ha nem hívják fel a figyelmét arra, hogy a bejegyzést, neveltetést, családi emlékezetet el kell (illetve el lehet) választani a jelenlegi tudatállapottól, önbesorolástól.

A TÁRKI-omnibuszokból összesített adatunk szerint például, ha nem hívják fel a figyelmet arra, hogy a hovatartozással kapcsolatos jelenlegi tudatállapot és a bejegyzéssel kapcsolatos információ különböző lehet, akkor az önmagukat valamely felekezethez sorolók 72,9%-nyian vannak a felnőtt magyar lakosságban, ha viszont felhívják, akkor csak 64,1%-nyian. A különbség a felekezetbe nem tartozást vállalóknál csapódik le első sorban: ha a felekezetbe jegyzésről és jelenlegi felekezetbesorolásról külön lehet szólni, akkor 35,1% sorolja magát ide, míg ha erre nincs mód, akkor csak 25,6%. Sokan problémaként érzékelik, hogy a hovatartozásról nyilatkozva „valótlanságot” mondanának (hiszen tudomása van róla, hogy ő évtizedekkel korábbi bejegyzettsége, illetve nyilván első sorban szülei vallásossági állapotát tükröző hittanjárása, bérnállása, konfirmációja, stb. miatt valamely felekezet tagjának „számít” *mások szemében*, de *önmagát* nem „sorolja” a közösséghez. Ez 1,4%-nyi embert a válaszadás elutasítására késztet, ha csak a hovatartozásra irányuló kérdés van a kérdőívben. Viszont, ha a válaszadó külön szólhat a bejegyzettségről és a hovatartozásról, akkor csak 0,8% aggodalmas emiatt. Látszólag két kis számról van szó, de egy több mint másfélszeres különbség sosem lehet véletlenszerű. (És egyébként is: több kérdőívnl tapasztaljuk ezt.)

A két kérdést elválasztó adatbázisban a („milyen felekezetű Ön?” értelemben vett) római katolikusok 0,88-szor, a reformátusok 0,76-szor annyian vannak, mint az el nem választóban. Ez a különbség szintén nem lehet véletlenszerű: a két kérdés szétválasztása a reformátusokra jobban hat. A kérdőívek többsége, mely egyetlen kérdést tesz fel a népesség vallási hovatartozásával kapcsolatban, némiképp kisebbnek mutatja a felekezeten kívüli csoportot, mint amilyen az „valójában”, azaz több kérdés által valószínűsíthető módon.

Koncentráljuk vizsgálatunkat ezután arra a vizsgálatra, ahol ugyanazoktól a személyektől egymás után megkérdezték, hogy bejegyezték-e őket, illetve hogy tartoznak-e felekezethez. A kiválasztott vizsgálat 1997. áprilisi TÁRKI omnibusz, 1500-fős felnőtt lakosságra országosan reprezentatív, többlépcsős, arányosan rétegzett kiválasztással készült valószínűségi véletlen minta. A kiesett válaszadókat pótcímekről a Leslie Kish-kulcs alapján helyettesítették. E felmérés adatait akkor tekintjük „kétségtelennek”,

ha nem mondanak ellent a Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központjának megbízásából a Medián közvélemény-kutató 2004-ben végzett országos reprezentatív felmérésének adataival, az 1998-as ISSP panel magyar alpaneljével, illetve más olyan TÁRKI felvételekkel, melyek hasonlóképpen megkülönböztették a bejegyzéskori és jelenlegi vallási hovatartozást.

Adatok, példaképpen

A katolikusnak és a reformátusnak bejegyzettek egyaránt 30%-ban választják jelenlegi státuszukként a „nem tartozik felekezethez” jelzöt, az evangélikusoknál ez 37%. *A többi adatbázis tanúsága szerint is igaz, hogy a katolikusoknál és reformátusoknál valahol 30% körül van az arány, az evangélikusoknál pedig egy kicsit magasabb.*

Az ellenirányú folyamat is sokkal jelentősebb, mint amit a szekularizációs hipotézis alapján általában gondolhatnánk: a nem bejegyzettek 19%-a valamilyen felekezetet már jelenlegi felekezetként megnevezett.

A katolikusok 1%-a, a reformátusoknak viszont 4%-a, az evangélikusoknak pedig 9%-a mozdult el egy másik vallás irányába. (Az evangélikusok ugyan kevesen vannak, de az evangélikusok a protestáns átlagnál nagyobb más-felekezet-választási hajlandóságát más felvételek is alátámasztják. A zsidóként, görögkeletiként, más vallásúként bejegyzettek viszont olyan kevesen vannak, hogy vallásválasztó szokásaikról a számok nyelvén nem érdemes szólnunk, noha történelmileg tudjuk, hogy a nemzeti többség szemében idegenségi markerrel bíró vallások – mint a zsidók vagy a görögkeletiek – nagyobb arányban vesztek el híveiket áttérés és elmaradás útján is (Nagy, 2014).

Úgy tűnik tehát, a magyar társadalom legnagyobb folyamata, hogy a történelmi népegyházak felől a felekezeten kívüli státusz felé halad a népesség mintegy harmada. Annak a kicsiny csoportnak, melynek a szülei olyan szekularizált státuszban voltak, hogy – a többség szokásával dacolva – ne jegyezzék be gyermekeiket, mintegy ötöde választ valamilyen felekezetet.

Egyik felekezetből másikba térni sokkal kevésbé jellemző – de ezen belül a protestánsok inkább teszik ezt, s a polgárosultabb evangélikusok kissé inkább, mint a reformátusok.

Hogy melyik a választott felekezet, arról a jóval kisebb számok miatt már csak óvatosan mondhatunk bármit is. A vallásváltó katolikusoknak – akik, ne felejtjük el, a katolikusnak keresztelt népesség alig 1%-át teszik ki – kétharmada a kisegyházak felé orientálódik. A vallásváltó reformátusoknál ez 54%. Ez a két szám azonban nem hasonlítható „nettó” össze, hiszen amíg egy 1%-os felekezet választásának esélye egy katolikus számára – minthogy 30%-nyi nem katolikus közül választ – 3%, addig egy református számára – minthogy több mint 80%-nyi nem református közül választ – 1,2%-os. A be nem jegyzett népességből valamely vallás felé igyekvőknek viszont mindössze 5%-a választ kisegyházat. (A továbbiakban csak ezeket a csoportokat hasonlítjuk össze, a kis létszámú evangélikusokat „el kell, hogy engedjük”.)

A legalább ünnepeken templomjáró népességben majd másfélszer akkora a római katolikusnak maradó aránya, de a római katolikusból másfelé orientálódóké közel kétszeres! A reformátusnak maradó aránya 1,2-szeres, a reformátusból máshová tartóké 1,8-szoros. A nagy felekezeteket valamely más – általában kisebb felé – elhagyók tehát új-vallásválasztásukkal egyben intenzívebb vallásgyakorlatra is tértek.

1. tábla. A bejegyzéskori és jelenlegi felekezet kombinációja
Külön megvizsgálva az átlagosnál vallásosabb csoportokra

	mind	legalább ünnepen templomjáró	legalább évente templomjáró
rk –rk	43,6	64,7	58,2
rk – más	0,8	1,5	0,9
rk – nem tart	18,7	4,8	9,3
ref – más	0,9	1,6	1,1
ref – ref	12,7	15,8	16,1
ref – nem tart	5,9	0,3	2,1
nem bejegyz – más	1,2	1,1	1,1
nem bejegyz – nem tartozik	5,2	0,4	0,9
egyéb	11,0	9,9	10,3
Totál	100	100	100
Totál (N)	1505	588	993

A vallásosság vállalása szempontjából érdekes, hogy az egyházkövető vallásosság a vallásváltókatóknál mindig magasabb. A római katolikus vallásban maradók ötöde, az onnét áttérők bő harmada követi – jelenlegi – egyháza tanításait, a reformátusoknál a különbség a két csoport között még nagyobb: 16%, illetve 61%. A katolikus és a református vallást választók egyházkövetése is magasabb, mint az eleve oda keresztelteké.

Természetesen az országos átlagból kilóg a főváros. Budapesten a lakosság közel kétharmadát katolikusnak keresztelték, de ennek több mint fele a felekezethez nem tartozók közé került. A reformátusnak bejegyzetteknek is csak 47%-a maradt meg vallásában, s 45%-a választotta a felekezeten kívüli státuszt, azaz 7% keresett új vallást magának.

Az idősebb (1944 előtt) katolikusnak születettek fél százaléka, s később születettek másfél százaléka választott másik vallást, a szekularizált alternatíva választása szempontjából a fiatalabbak és a középkorúak között is van eltolódás, mert míg az öregek 20%-a, a középkorúak 32%-a, a fiatalabbak 37%-a választotta a szekularizált alternatívát.

A reformátusoknál a más vallás választásában ingadozás van, a be nem jegyzettség választása a katolikusokhoz hasonló mértékben növekszik az idősebbektől a fiatalabbak felé haladva.

2. tábla. A bejegyzéskori és jelenlegi felekezet kombinációja
Külön megvizsgálva az egyes születési csoportokra

	1901–1943- születésűek	1944–1960- születésűek	1961–1979- születésűek	Összesen
rk – rk	52,5	41,7	36,7	43,5
rk – más	0,4	1,0	1,0	0,8
rk – nem tart	13,3	20,5	22,1	18,7
ref – más	0,8	1,2	0,6	0,9
ref – ref	16,4	12,0	9,9	12,7
ref – nem tart	4,8	6,8	6,3	6,0
nem bejegyz – más		0,6	3,0	1,3
nem bejegyz – nem tartozik	0,4	3,9	10,8	5,2
egyéb	11,3	12,0	9,7	11,0
Totál (N)	495	482	526	1503

A katolikusnak keresztelt férfiak 36%, a nők 24%-a választja a „nem tartozik” alternatívát, a reformátusoknál a különbség ennél némiképp nagyobb is. Erre az egyik magyarázat, hogy a férfiak (minden vallásszociológiai felmérés szerint) végső soron *mindig vallástalanabbak, hiszen a városba ingázó munkavállalással, nyilvános térben való mozgással jár együtt a valláshoz nem tartozás „megtalálása”*. A másik magyarázat, hogy a férfiak inkább hajlamosak a velük született státuszok (nemcsak felekezeti, hanem mindenféle státusz) *megváltoztatására. A második hipotézis igazságát akkor láthatnánk, ha a vallástalanságból a vallásosság irányába is nagyobb valószínűséggel mozognának a férfiak, mint a nők. De ez nem így van: a felekezetenkívülinek született férfiak 85%-a maradt eredeti státuszában, a nőknek viszont csak 77%-a.*

A reformátusnak és katolikusnak maradók havi nettó jövedelme igen hasonlatos. Némiképp magasabb az e csoportokból más vallásokhoz tartóké, és még magasabb a nem tartozó csoportba tartóké. Az eleve be nem jegyzettek jövedelme a legalacsonyabb. Míg ugyanis a felekezetenkívüli státuszt választók között iskolázott középosztálybeliek is bőségesen akadnak, egy nemzedékkel korábban a be nem jegyzés vélhetőleg inkább alacsonyabb státuszú munkáscsaládok szokása volt – s minthogy az ő gyermekeikből viszonylag alacsony státuszúak lettek, jövedelmük is alacsony.

A csoportok közötti különbséget – „miféle attitűdű emberek úgy egyébként” – természetesen jól mutatja a pártpreferencia. A katolikusnak megmaradó katolikusok a kisgazdákhöz, a más vallást választó katolikusok a szabaddemokratákhoz, a katolikus egyházból a nem tartozó csoportba kerültek a szocialistákhoz húztak – ne felejtjük a Horn-kormány regnálása idején vagyunk. A reformátusnak megmaradó reformátusok a kisgazdákat kedvelték, míg a szekularizáció útjára lépett reformátusok erősen megosztottak a kisgazdák és a szocialisták között.

A be nem jegyzettek, akár választottak, akár nem választottak vallást, felülreprezentáltak az SZDSZ szavazók soraiban. (E számokat persze nem tudjuk egy az egyben összevetni a teljesen más körülmények között készült 2004-es felméréssel, így nagyobb óvatossággal kell, hogy kezeljük őket.)

A pártkötődés erősségét nézve a katolikusnak és reformátusnak maradók definiálják magukat erősebben kötődőknek – míg a vallásváltók, szekularizálódók politikai affiliációikat gyengébbnek érzik. Lehetséges, hogy olyan összefüggésre bukkanunk, hogy a

vallásváltás mögé elképzelhető attitűd – korábbi döntéseink vagy családunk döntéseinek öröklésére való hajlam megkérdőjelezése – olyan attitűdöt, habitust jelent, mely a pártokban való „vakhit” ellenmotivációjául is szolgál?

A pártpolitikai attitűdök mellett – ha a tanulmány nem nyúlt volna már eleve hosszúra – nyilvánvaló és szisztematikus különbségeket találhatnánk az egyes politikusok kedvelésében, az abortuszhoz, az egyház-finanszírozáshoz való viszonyban stb. Más adatbázisok alapján pedig a „régebben nem vallásos, de most már igen” emberek véleményeinek erős divergenciáját tapasztalhatnánk a mindig is vallásosaktól.

Hann Endre rendkívüli szívességéből módomban nyílt a Medián 2013 és 2016 közötti 27 reprezentatív adatbázisának (átlagosan közel 1200, összesen 32099 eset) értékelésére (a továbbiakban Medián-32000). Ezekben mind feltették az eredeti bejegyzésre és a jelenlegi hovatartozásra utaló kérdést is. E bőséges adatbank csak azért nem hasonlítható össze egy az egyben a fentiekkel, mert a római és görög katolikus adatokat nem választja szét. Az adattár legkomolyabb újdonsága, hogy bemutathatóvá teszi azt a csoportot, akik születésükori állapotuktól eltérő felekezetbe sorolták magukat – és ez esetben nem vagyunk rákényszerülve arra, hogy a felekezetbe nem tartozókkal is, mint igaz vallást keresőkkel számoljunk.

A Medián-32000 szerint a népesség 1,17%-a választott magának új vallást. Ezen a nagyon kicsi népességen belül a választott vallás részesedése mintegy fordított arányban van az öröklött vallásukat követők körében mutatott erőssorrenddel, mert 38%-kal a kisegyházak vezetnek. A célcsoportban 34%-kal vesznek részt a katolikusok és 24%-kal a reformátusok – ami a reformátusok felülreprezentációját jelzi. A mindössze 2%-nyi evangélikus a történelmi nagyokhoz képest alulreprezentált.

Az iskolázottsági státuszt egy régebben kidolgozott módszer szerint éppúgy százalékos skálán fejezem ki, mint a pl. a lakóhelyi státuszt. E módszer lehetővé teszi, hogy a különböző szempontokból felső vagy alsó lakossági tizedeket, harmadokat különböztethessünk meg (Nagy, 2009). A katolicizmust választó protestánsok nagyjából azonos iskolázottsági státuszúak, mint a katolikusnak maradó katolikusok. A be nem jegyzettségből a katolicizmusba érkezők némileg iskolázottabbak. A reformátusokat is az jellemzi, hogy a többi felekezet felől érkezők hasonló státuszúak, a nem bejegyzettségből érkezők magasabb státuszúak. A katolicizmust választók kicsit vallásosabbak, mint a katolicizmusban maradók, a reformátusoknál kicsit nagyobb az eltérés ugyanezen logika szerint.

A szisztematikus elemzés – talán egy kötetnyi terjedelemben – azt mutatná: a vallási/világnézeti csoportjukat igaz vallásként választó, és azt élettörténeti örökségként elfogadó emberek sok-sok tekintetben különböznek egymástól. Akkor is, ha jelenlegi státuszukat tekintve azonos csoportba, például „egyház tanítását követő” vagy „legalább havonta templomjáró” világnézeti csoportba tartoznak is.

Irodalom

Ádám Antal (1994). A vallásszabadság összetevői. *Társadalmi Szemle*, 49(5), 29–39.

Bruce, S. (1995). *Religion in modern Britain*. Oxford–New York: Oxford University Press.

Buda Péter (2001). Állam és egyház: a polgári átalakulás eredményeinek leépítése. *Fundamentum: Az emberi jogok folyóirata*, 5(2), 127–142.

Davie, G. (2010). *A vallás szociológiája*. Pannonhalma: Bencés Kiadó.

Földvári Mónika, Rosta Gergely (1998). A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle*, 8(1), 127–137.

Hamilton, M. B. (1998). *Vallás, ember, társadalom: elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Budapest: AduPrint Kiadó és Nyomda.

Hegedűs Rita (1998). A vallásosság kérdése Magyarországon nemzetközi és magyar kutatások eredményeinek tükrében. *Szociológiai Szemle*, 8(1), 113–126.

- Horváth Pál (1990). A szekularizációs elmélet működési zavarai és a vallási változás. In Lovik Sándor és Horváth Pál (szerk.), *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 319–355.
- Horváth Zsuzsa (1995). *Hitek és emberek*. Budapest: ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet.
- Kamarás István (2009). *Vallásosság, habitus, izlés: kutatási jelentés*. Budapest: Loisir.
- Karáczy Viktor (1994). Traumahatás és menekülés: A zsidó vallásváltók szociológiája 1945 előtt és után. *Múlt és Jövő*, 8(2), 73–91.
- Máté-Tóth András (2011). A vallásszabadság kortárs diskurzusa. In Erdélyi László (szerk.), *Egyházügyi, vallásszabadsági tudományos konferencia*. Budapest: „Boldog Élet” Alapítvány. 59–66.
- Nagy Péter Tibor (1995). Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején. *Magyar Pedagógia*, 95(3–4), 293–313.
- Nagy Péter Tibor (2009). *Az iskolai elit és az iskolázott elit kutatása*. <https://www.ofi.hu/tudastar/nagy-peter-tibor-iskolai> Utolsó letöltés: 2009. 01. 02.
- Nagy Péter Tibor (2013). Egy teológiai tétel vallásszociológiája. *Iskolakultúra*, 23(5–6), 33–38.
- Nagy Péter Tibor (2014). A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában. *Kisebbségkutatás*, 23(3), 7–35.
- O’Bryan, M., Fishbein, H. D., & Ritchey P. N. (2004). Intergenerational transmission of prejudice, sex role stereotyping, and intolerance. *Adolescence*, 39(155), 407–426.
- Pusztai Gabriella (2009). *A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Schweitzer Gábor (2006). A lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az egyházak jogállásának alkotmányos keretei. *Acta Humana*, 17(1), 3–16.
- Stark, R. & Bainbridge, W. (1996). *Religion, deviance, and social control*. New York–London: Routledge and Kegan Paul.
- Szántó János (1998). *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- TÁRKI 50000. Nagy Péter Tibor által a TÁRKI-től megkapott TDATA-D27; TDATA-D29; TDATA-D30; TDATA-D31; TDATA-D77; TDATA-D58; TDATA-D63; TDATA-D72; TDATA-D73; TDATA-D74; TDATA-D85; TDATA-D89; TDATA-E09; TDATA-D93; TDATA-D94; TDATA-D95; TDATA-D96; TDATA-D97; TDATA-E07; TDATA-D48; TDATA-E08; TDATA-E14; TDATA-E35; TDATA-E36; TDATA-E16; TDATA-E18; TDATA-E21; TDATA-E23; TDATA-E24; TDATA-E26; TDATA-E29; TDATA-E32 file-okból előállított adatbázis. 2002.
- Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – TDATA-C80: TÁRKI Mobilitás 1992. A magyarországi népesség rétegződése és társadalmi mobilitása. Kutatásvezető: Róbert Péter.
- Tomka Miklós (2009). *Szakmai beszámoló „A társadalmi és vallási változások összefüggései az 1989 utáni kelet-középeurópai társadalmakban, különös tekintettel Magyarországra és a határon túl élő magyar népességre” című T042943 OTKA nyilvántartási számú kutatásról*. http://real.mtak.hu/851/1/42943_ZJ1.pdf Utolsó letöltés: 2009. 01. 02.
- Tomka Miklós (2011). *A vallás a modern világban: a szekularizáció értelmezése a szociológiában*. Budapest: Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány.
- Török Péter (1997). Egyházszámadás. *Egyházforum*, 12(2), 60–66.

Absztrakt

A tanulmány a családtól örökölt vallás megváltoztatásának társadalmi törvényszerűségeivel foglalkozik. A jelenség jelentése és súlya történelmi időben és térben nagyon különböző, ahogy ezt az egész világból vett példák mutatják. A tanulmány sorra veszi azokat a tudásszociológiailag megragadható motívumokat, melyek a domináns vagy többségi vallások választása mellett szólnak, de azokat a részben hálózatelméleti megfontolásokat is, amelyek a kisebbségi vallások növekedését segítik. A tanulmány előszámolja azokat a racionalizálható okokat is, amelyek ahhoz vezetnek, hogy a mai Magyarországon a katolikusnak és a reformátusnak bejegyzettek egyaránt 30%-ban választják jelenlegi státuszuként a „nem tartozik felekezethez” jelzöt, az evangélikusoknál ez 37%. Az ellenirányú folyamat is sokkal jelentősebb, mint amit a szekularizációs hipotézis alapján általában gondolhatnánk: a nem bejegyzettek 19%-a valamilyen felekezetet már jelenlegi felekezetként megnevezett. A katolikusok 1%-a, a reformátusoknak viszont 4%-a, az evangélikusoknak pedig 9%-a mozdult el egy másik vallás irányába. A választott vallás részesedése mintegy fordított arányban van az örökölt vallásukat követők körében mutatott erősorrenddel, mert 38%-kal a kisebbségi felekezetek. A célcsoportban 34%-kal vesznek részt a katolikusok és 24%-kal a reformátusok – ez a reformátusok felülreprezentációját jelzi. A mindössze 2%-nyi evangélikus a történelmi nagyokhoz képest alulreprezentált.